



JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Klara Leijon

Tvångsvård av unga som använder sex för att skada sig själva
*En kritisk diskursanalys om hur sex och det sexuellt självskadande rättssubjektet
framställs vid tillämpningen av 3 § LVU på förvaltningsrättsnivå*

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Niklas Selberg

Termin: VT 2022

Innehållsförteckning

| | |
|--|-----------|
| Summary | 3 |
| Sammanfattning | 5 |
| Förkortningar | 7 |
| 1. Inledning | 8 |
| 1.1 Bakgrund | 8 |
| 1.2 Syfte och frågeställningar | 8 |
| 1.3 Metod och material | 9 |
| 1.3.1 Rättsdogmatisk metod | 9 |
| 1.3.2 Empirisk undersökning | 9 |
| 1.3.2.1 Den rätt som faktiskt tillämpas | 9 |
| 1.3.2.2 Kritisk diskursanalys | 10 |
| 1.3.2.3 Urval | 11 |
| 1.4 Teori | 12 |
| 1.4.1 Kunskapsteoretiska utgångspunkter inom genusrättsvetenskapen | 12 |
| 1.4.2 Kön och genus | 13 |
| 1.5 Forskningsläge | 14 |
| 1.6 Avgränsningar | 14 |
| 1.7 Disposition | 14 |
| 2. Den sjuka kvinnan | 15 |
| 2.1 Patologisering av kvinnor genom historien | 15 |
| 2.2 Sex som självskadebeteende | 15 |
| 3. Tvångsvård av unga | 17 |
| 3.1 Förutsättningar för vård enligt LVU | 17 |
| 3.2 Socialt nedbrytande beteende | 17 |
| 3.3 Betydelsen av kön vid tillämpningen av 3 § LVU i underrätter | 18 |
| 4. Gränsdragningen mot LPT | 19 |
| 4.1 Förhållandet mellan LVU och LPT | 19 |
| 4.2 En eventuell utvidgning av LVU | 19 |
| 5. Empirisk undersökning | 21 |
| 5.1 Sammanfattning av målen | 21 |
| 5.2 Diskurser inom förvaltningsrättsdomar | 22 |
| 5.2.1 Psykisk problematik som förklaring | 22 |
| 5.2.2 Sex som farligt | 23 |
| 5.2.3 Rättssubjektet som agent | 24 |
| 6. Analys | 25 |
| 6.1 Gällande rätt | 25 |
| 6.2 Den rätt som tillämpas i förhållande till gällande rätt | 26 |
| 6.3 Diskurser ur ett köns- och genusperspektiv | 28 |

Käll- och litteraturförteckning

30

Rättsfallsförteckning

33

Summary

Societal development is constantly challenging old concepts of disease and law. In media reporting and medical research, self-injurious behavior has received increased interest. Self-injurious behavior can be expressed in various forms. Sex as self-injury is a new concept in the research field and the current knowledge of sex as self-injury did not exist when the Care of Young Persons Act, hereafter referred to as the LVU, was passed. From many aspects, it is uncertain how sex as self-injury both is assessed and should be assessed within the law.

This paper intends to investigate the legal conditions for providing adolescents using sex as a means of self-injury with compulsory care. The investigation shows that cases which contain self-injurious behavior must be interpreted in the light of both the LVU and the Involuntary Psychiatric Care Act. There is no definite answer as to whether adolescents who use sex as a means of self-injury can be prepared for care according to the LVU. Sex as self-injury *may* constitute socially degrading behavior within the meaning of article 3 of the LVU. Whether a sexual self-injurious behavior constitutes a basis for care in the individual case must be assessed based on if and how the sexual behavior is related to any psychiatric problems.

Since there has been no precedent regarding how sex as self-injury should be assessed according to article 3 of the LVU, it is of interest to seek guidance in case law from lower administrative courts. Starting from the premise that lower court case law has a low value as a source of law, the empirical study is not used to establish the meaning of the law but to describe the law as it is actually applied. The empirical study shows that there is no uniform understanding of whether, and if so under what circumstances, sex as self-injury constitutes socially degrading behavior according to article 3 of the LVU. This means that equal cases risk being treated differently.

In order for the formal gender neutrality of the LVU to be guaranteed in the application of the law, equality before the law is required. In today's society, people are categorized based on different demographics, such as gender, ethnicity, and socioeconomic classes. Is it then possible to treat all people equally in the application of the law? Are there notions about identities and the world around us that influences the application of the law? The administrative court judgments in the empirical study are examined through a critical

discourse analysis with the purpose to identify and analyze discourses about sex and the adolescents who are the subject of care preparation.

Three discourses regarding sex and the subject's behavior were identified in the cases: psychiatric problems as an explanation of the behavior, sex as dangerous, and the person in law as an active person. The discourses are analyzed from a sex and gender perspective in order to provide context and understanding for the findings of the empirical study. The study shows that the law cannot be understood as an isolated system; society's categorization of people on the basis of sex and gender is reflected in the cases. Equality before the law is an unattainable ambition until the adjudication is free from set ways of understanding and talking about sex and gender.

Sammanfattning

Genom samhällsutvecklingen utmanas gamla sjukdomsbegrepp och lagar. I medierapportering och forskning har självskadebeteende uppmärksamats allt mer. Självskadebeteenden kan ta olika uttryck och även sex har påvisats kunna utgöra ett medel för att skada sig själv. Idag finns det medicinsk forskning om sex som självskadebeteende och rättsvetenskaplig forskning om tillämpningen respektive tolkningen av LVU. Det saknas däremot rättsvetenskaplig forskning om hur den nya medicinska forskningen om sex som självskadebeteende inverkar på tillämpningen och tolkningen av LVU. Uppsatsens tema, vård av unga som använder sex som självskadebeteende enligt LVU, är således utforskat.

Utifrån en rättsdogmatisk metod avser uppsatsen att utreda när sex som självskadebeteende utgör en grund för beredande av vård enligt 3 § LVU. Utredningen av gällande rätt visar att gränsdragningen mellan LVU och LPT är ständigt närvarande vid bedömningen av vårdmöjligheten av unga med ett självskadebeteende. Vidare framgår att det inte finns något bestämt svar på när unga, som bedöms använda sex som ett självskadebeteende, ska beredas vård med stöd av LVU. Sex som självskadebeteende *kan* utgöra ett socialt nedbrytande beteende i den mening som avses i 3 § LVU. Huruvida ett sexuellt självskadebeteende utgör en grund för omhändertagande i det enskilda fallet får bedömas utifrån hur det sexuella beteendet förstås i förhållande till eventuell psykisk problematik.

Mot bakgrund av att det saknas prejudikat avseende hur sex som självskadebeteende ska bedömas enligt 3 § LVU är det intressant att söka ledning i underrättspraxis. Med utgångspunkten att praxis från lägre instanser har en svag ställning inom rättskälleläran används den empiriska undersökningen inte för att fastställa gällande rätt, utan för att beskriva den rätt som faktiskt tillämpas. Den empiriska undersökningen visar att det inte finns någon enhetlig uppfattning kring huruvida, och i sådana fall under vilka omständigheter, sex som självskadebeteende utgör ett socialt nedbrytande beteende enligt 3 § LVU. Den splittrade uppfattningen kring huruvida sex som självskadebeteende utgör en grund för omhändertagande enligt LVU visar på behovet av prejudikat på området, alternativt tydliga ställningstaganden av lagstiftaren. Utifrån rådande rättsläge riskerar lika fall att behandlas olika.

För att den formella könsneutraliteten i LVU ska garanteras i rättstillämpningen förutsätts likhet inför lagen. I dagens samhälle kategoriseras människor utifrån diverse faktorer såsom kön, etnicitet och samhällsklass. Är det då möjligt att fullt ut behandla alla människor lika inför lagen? Finns det föreställningar om människor och omvärlden som även smyger sig in i rättstillämpningen? Tre diskurser avseende sex samt rättssubjektet identifieras i de förvaltningsrättsdomar som är föremål för den empiriska undersökningen: psykisk problematik som förklaring, sex som farligt och rättssubjektet som agent. Diskurserna analyseras ur ett köns-och genusperspektiv för att skapa kontext och förståelse för undersökningens resultat. Diskursanalysen visar att rätten inte kan förstås som ett isolerat system, utan kategorisering av människor utifrån kön och genus får genomslag även i domarna. Likhet inför lagen är en oåtkomlig ambition fram tills dess att rättstillämpare är fria från bestämda sätt att förstå och tala om kön respektive genus.

Förkortningar

| | |
|------------|--|
| ADHD..... | Attention Deficit Hyperactivity Disorder |
| HFD..... | Högsta Förvaltningsdomstolen |
| Kap..... | Kapitel |
| LPT..... | Lag (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård |
| LVU..... | Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga |
| Prop..... | Proposition |
| RÅ..... | Regeringsrättens årsbok |
| SOSFS..... | Socialstyrelsens författningssamling |
| SOU..... | Statens offentliga utredningar |

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Självskadebeteende är ett växande samhällsproblem.¹ Att även sex kan användas i ett självskadande syfte har på senare år uppmärksammats i forskning.² Trots rätten till sexuellt självbestämmande vid 15 års ålder,³ har samhället genom LVU en skyldighet att ingripa för att avbryta sexuella beteenden som avviker från samhällets grundläggande normer.⁴ Ett omhändertagande med stöd av LVU är en kränkning av den unges personliga sfär, inte minst då ingripanden med stöd av 3 § LVU syftar till att förändra den unges beteende.⁵ Härvid infinner sig frågan var gränsen går för när den unges sexuella beteende anses vara så skadligt att rätten till självbestämmande måste begränsas.

Att definiera sexuella beteenden som självdestruktiva har i vissa avseenden ansetts problematiskt. Kritiken grundar sig i att unga med ett sexuellt självskadebeteende som utnyttjas sexuellt, genom begreppsbildningen, riskerar att få bära skulden för övergrepp.⁶ Undersökningar visar även att unga med ett sexuellt självskadebeteende, exempelvis i form av att sälja sex, även själva uppfattar att de bär skuld för sexuella övergrepp.⁷ I uppsatsen undersöks hur det sexuellt självskadande subjektet och sex framställs i förvaltningsrättsdomar.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att fördjupa kunskapen om tvångsvård med stöd av LVU avseende unga som bedöms ha ett sexuellt självskadebeteende.

Syftet bemöts utifrån följande frågeställningar:

1. När är sex som självskadebeteende ett socialt nedbrytande beteende i den mening som avses i 3 § LVU?
2. Hur har förvaltningsrätter bedömt den första frågeställningen och hur förhåller sig deras bedömningar till gällande rätt?

¹ Se SOU 2016:42 s. 133.

² Se Jonsson och Lundström Mattsson (2012) s. 9-10, 41.

³ Se 6 kap. 4 § brottsbalken; Prop. 2004/05:45 s. 19.

⁴ Se Prop. 1989/90:28 s. 109.

⁵ Se Mattsson (2002) s. 79.

⁶ Se Svedin, Landberg och Jonsson (2021) s. 79.

⁷ Se SOU 2016:42 s. 133.

3. Vilka diskurser kring sex samt rättssubjektet förekommer i förvaltningsrättsdomar avseende LVU-vård av unga som bedöms ha ett sexuellt självskadebeteende?

1.3 Metod och material

1.3.1 Rättsdogmatisk metod

Uppsatsens första frågeställning besvaras med hjälp av en rättsdogmatisk metod. Materialet som utreds under den första frågeställningen ger tillika diskursanalysen rättslig kontext. Syftet med rättsdogmatiken beskrivs vanligen vara att finna lösningen på ett rättsligt problem genom att applicera en rättsregel på problemet. Rättsregeln återfinns i de allmänt accepterade rättskällorna och svaren får sökas i lagstiftning, lagförarbeten, rättspraxis och i den rättsdogmatiskt orienterade litteraturen.⁸

Vid besvarande av uppsatsens första frågeställning utgår framställningen i enlighet med rättskälleläran från lagtext, förarbeten och rättspraxis från Högsta förvaltningsdomstolen. I viss mån används även doktrin. Doktrinen uppgift, att systematisera och tolka det rättsliga materialet, är viktig för att nå fördjupad kunskap på området.⁹ Det bör dock poängteras att doktrin har en omdiskuterad roll inom rättskälleläran, vilket motiverar att försiktighet vid tillskrivning av dess värde inom juridisk argumentation iakttas.¹⁰

Att rättsdogmatiken intresserar sig för normerna, men inte för hur normerna tillämpas i realiteten, kan lyftas fram som en svaghet med metoden. Rättsdogmatiken negligerar dock inte vikten av förståelse för den verklighet som nås genom empiriska studier. Empiriska undersökningar är förenade med en risk för att förmedla en felaktig bild av gällande rätt. Det är därför viktigt att skilja på gällande rätt och empiriska studier.¹¹

1.3.2 Empirisk undersökning

1.3.2.1 Den rätt som faktiskt tillämpas

En empirisk undersökning används för att besvara uppsatsens andra frågeställning. Studien av underrättspraxis syftar till att utreda om det finns något mönster i hur förvaltningsrätter

⁸ Se Kleineman (2018) s. 21.

⁹ Se Sandgren (1995/96) s. 731.

¹⁰ Se Kleineman (2018) s. 28-29.

¹¹ Ibid. s. 24.

bedömer sex som självskadebeteende utifrån 3 § LVU. Mot bakgrund av att det saknas prejudikat på område är det av intresse att söka ledning i underrättspraxis.¹²

Avgöranden från första instans tillhör inte de allmänt accepterade rättskällorna. Med utgångspunkt i underrättspraxis svaga ställning enligt rättskälleläran avser den empiriska studien inte att användas för att fastställa gällande rätt i sedvanlig mening.¹³ Beskrivningen av rätten utgår från vad Sandgren benämner som *gällande rätt i faktisk mening*, det vill säga den rätt som de facto tillämpas i främst första instans.¹⁴ Iakttagelser genom empiriska undersökningar kan bidra med konstruktiv kritik mot gällande rätt, men påverkar inte rekonstruktionen av de normer som rättsdogmatiken intresserar sig för.¹⁵

1.3.2.2 Kritisk diskursanalys

Uppsatsens tredje frågeställning besvaras utifrån en kritisk diskursanalys. Den empiriska undersökningen utgör grunden för den diskursiva nivån i uppsatsen. Vid identifieringen av diskurser betonas inte enbart utgången i enskilda mål eller strikt juridiska bedömningar, utan även argumentationer och tolkningar i förvaltningsrätternas bedömningar analyseras. Genom studien av LVU-domar undersöks förekomsten av utsagor som automatiskt uppfattas som sanna och normala, därigenom kan mönster i hur domstolarna uppfattar sex samt rättssubjektet skönjas. Därefter kan även konsekvenser av den diskursiva praktiken lyftas fram.¹⁶

Med en diskurs menas ett bestämt sätt att förstå och tala om världen. Utgångspunkten för en diskursanalys är att vårt sätt att tala inte utgör en neutral avspegling av omvärlden, identiteter eller sociala relationer, utan språket är en aktiv del i skapandet och förändringen av dessa.¹⁷ Diskurser är begränsande genom att de sätter upp ramar för vad som är möjligt att göra, säga och tänka.¹⁸ Diskursanalysen är kritisk i den mening att dess syfte är att belysa språkets roll vid produktionen respektive reproduktionen av ojämlikheter i samhället.¹⁹ Genom

¹² Se Warnling-Nerep (2015) s. 71.

¹³ Se Sandgren (2021) s. 52.

¹⁴ Se Sandgren (1995/96) s. 732.

¹⁵ Se Kleinman (2018) s. 24.

¹⁶ Jfr. Niemi, Honkatukia och Ruuskanen (2008) s. 136.

¹⁷ Se Gunnarsson m.fl (2018) s. 54; Winther Jørgensen och Phillips (2000) s. 7.

¹⁸ Se Andersson (2004) s. 32.

¹⁹ Se Svensson (2019) s. 53-54.

synliggörandet av den diskursiva praktikens roll avser diskursanalysen att bidra till mer jämlika maktförhållanden.²⁰

Målet med en diskursanalys är inte att dela upp utsagor om världen som riktiga respektive felaktiga. Det är diskursen i sig som är föremål för analysen; det intressanta är vilka mönster som kan utläsas av det som faktiskt har skrivits eller sagts. Vidare är det betydelsefullt att analysera vilka konsekvenser olika diskursiva framställningar får för samhället.²¹ Kvalitativa metoder såsom kritiska diskursanalyser kan inte brukas i ett generaliserande syfte. Diskursanalyser ger inte heller underlag för några slutsatser om hur utredd en viss praktik är och besvarar inte normativa frågor.²²

1.3.2.3 Urval

Vid besvarandet av uppsatsens andra respektive tredje frågeställning används en empirisk undersökning. Undersökningen behandlar tretton LVU-domar från förvaltningsrätter, varav fem avser omhändertaganden av pojkar och åtta avser omhändertaganden av flickor. Uppsatsen gör inte anspråk på att tjäna ett generaliserande syfte, utan slutsatserna är begränsade till det material som har sorterats ut. För att kunna identifiera diskurser räcker det att studera ett relativt litet urval, där tio till tjugo rättsfall kan vara tillräckligt.²³ Likaså kan ett begränsat urval räcka för att berika analysen av gällande rätt.²⁴

Urvalet av LVU-domar gjordes genom sökanden på orden sex respektive sexuellt i kombination med orden självskadebeteende, destruktiv och risktagande i databasen InfoTorg. Domarna sorterades på avkunnanden mellan år 2016 och år 2022. Mål där förvaltningsrätten diskuterar den unges sexuella beteendet inom ramen för rekvisitet socialt nedbrytande beteende valdes därefter ut. Någon fullständig vetskap om huruvida den unge använder sex som självskadebeteende finns inte, utan urvalet baserades på den ansökande nämndens och/eller förvaltningsrättens benämning av beteendet. Genom att förvaltningsrätten eller den ansökande nämnden beskriver det sexuella beteendet som självskadande har en första bedömning och kategorisering av beteendet redan gjorts. Det medför att domar där liknande beteenden har bedömts på ett annat sätt sorterades bort från den empiriska undersökningen.

²⁰ Se Winther Jørgensen och Phillips (2000) s. 69.

²¹ Ibid. s. 28.

²² Se Niemi, Honkatukia och Ruuskanen (2008) s. 133.

²³ Ibid. s. 132.

²⁴ Se Sandgren (2021) s. 57.

För att motverka att alltför stor vikt läggs vid den ansökande nämndens respektive förvaltningsrättens benämning av beteendet har den empiriska studien inte begränsats till att enbart omfatta domar där sex som självskadebeteende uttryckligen nämns. Fyra av målen rör unga som enligt förvaltningsrätten och/eller den ansökande nämnden har ett sexuellt riskbeteende. Likt sex som självskadebeteende saknar även sexuellt riskbeteende en vedertagen definition. På grund av begreppens diffusa innebörd är det möjligt att motsvarande beteenden benämns olika i olika mål.²⁵

1.4 Teori

1.4.1 Kunskapsteoretiska utgångspunkter inom genusrättsvetenskapen

Genusrättsvetenskap avser den forskning som intresserar sig för sambandet mellan kön och rätt.²⁶ Syftet med genusrättsvetenskapen är vanligen inte att fastställa, utan att analysera, gällande rätt.²⁷ Kunskap om mönster i rättstillämpning är då betydelsefull för att synliggöra samt problematisera konstruktionen av kön.²⁸ Genusrättsvetenskapen kan även användas för att visa hur formellt könsneutral lagstiftning kan motverka reell likhet mellan könen om rätten utgår från den manliga normen.²⁹

Kunskapskällor för genusrättsvetenskapen är inte enbart de allmänt accepterade rättskällorna, utan också den empiriska verkligheten. Att synliggöra kvinnors erfarenheter har sedan genusrättsvetenskapens framväxt varit avgörande för att analysera och kritiskt värdera rätten.³⁰ Underrättspraxis är vanligt förekommande som empiriskt material inom genusrättsvetenskapen.³¹ En rättsfallsstudie fyller en synliggörande funktion genom att den kan ställas i relation till gällande rätt i syfte att undersöka om det finns ett glapp mellan verklighet och rätt.³²

²⁵ Jfr. Stiftelsen Allmänna Barnhusets definition av sex som självskadebeteende under avsnitt 2.2.

²⁶ Se Svensson (2018) s. 276.

²⁷ Ibid. s. 304.

²⁸ Se Gunnarsson m.fl (2018) s. 42, 100.

²⁹ Se Svensson (1997) s. 17.

³⁰ Se Svensson (2018) s. 278.

³¹ Se Gunnarsson m.fl (2018) s. 99; Svensson (2018) s. 297.

³² Se Svensson (2018) s. 305-306.

1.4.2 Kön och genus

Inom genusrättsvetenskapen är begreppen kön och genus centrala. Med kön avses det biologiska könet.³³ Denna syn på kön är dock omdiskuterad och kan kritiseras för att bland annat vara statisk och fördiskursiv.³⁴ Det finns ingen enhetlig uppfattning om hur genus ska definieras.³⁵ Uppsatsen utgår från Yvonne Hirdmans definition av genus. Hirdman menar att genus betecknar hur vi talar om kön utifrån tankar om vad som är kvinnligt respektive manligt.³⁶ Genus förstås som föränderliga tankefigurer i form av män samt kvinnor, vilka ger upphov till föreställningar och sociala praktiker.³⁷

För att problematisera genus använder sig Hirdman av begreppet genussystem. Genussystemet beskrivs som en dynamisk struktur där olika processer, föreställningar och förväntningar genom interaktion med varandra ger upphov till en ordningsstruktur av kön. Systemet bygger på två grundläggande logiker: dikotomin och hierarkin. Med dikotomi avses isärhållandet av manligt och kvinnligt, medan hierarki handlar om hur kvinnligt och manligt förhåller sig till varandra. Genom dikotomin legitimeras den manliga normen.³⁸ Med mannen som norm menas att mannen är prototypen; det är mannen som är människan och därmed utgör mannen normen för det allmängiltiga respektive normala.³⁹

Genussystemet manifesteras genom genuskontraktet. Hirdman beskriver genuskontraktet som ett osynligt kontrakt mellan könen, vilket innehåller konkreta föreställningar om hur könen ska uppträda i relation till varandra. Föreställningarna rör allt från hur kvinnan och mannen ska klä sig till hur de ska tala.⁴⁰ Manlighet förknippas med utåtvändhet såsom ilska och våld, medan kvinnlighet associeras med inåtvändhet i form av oro och nedstämdhet.⁴¹ Vidare tenderar sexuellt risktagande hos pojkar att betraktas som en del i maskulinitetsprocessen medan flickor porträtteras som passiva offer för andras risktagande.⁴² Könsoch genusperspektivet används i uppsatsen för att kontextualisera diskursanalysen och fylla en förklarande roll vid förståelsen av diskursanalysens resultat.

³³ Se Svensson (2018) s. 276.

³⁴ Se Andersson (2004) s. 24-25; Mattsson (2010) s. 29-31.

³⁵ Se Gothlin (1999) s. 4.

³⁶ Se Hirdman (2003) s. 15-16.

³⁷ Se Hirdman (1988) s. 51.

³⁸ Ibid. s. 51-52.

³⁹ Se Hirdman (2003) s. 59, 202.

⁴⁰ Se Hirdman (1988) s. 54.

⁴¹ Se Bengs och Hammarström (2004) s. 270.

⁴² Se Christiansson (2004) s. 329.

1.5 Forskningsläge

Sex som självskadebeteende är ett nytt forskningsområde. Kunskapen om sex som självskadebeteende är begränsad såväl hos medicinska forskare som hos de som arbetar med unga.⁴³ Det finns rättsvetenskaplig forskning om hur LVU ska tillämpas och tolkas, men inte i förhållande till den nya medicinska forskningen om sex som självskadebeteende. Genom uppsatsen infallsvinkel, vård enligt LVU av unga som använder sex för att skada sig själva, avser uppsatsen att bidra till att fylla ut avsaknaden av rättsvetenskaplig forskning på området.

1.6 Avgränsningar

Uppsatsen är koncentrerad kring huruvida sex som självskadebeteende utgör ett socialt nedbrytande beteende enligt 3 § LVU, övriga rättsliga förutsättningar för vård med stöd av LVU får således en undanskymd roll i uppsatsen. Vidare avser uppsatsen att enbart redogöra för hur självdestruktiva sexuella beteenden bedöms inom ramen för LVU. Sexuella praktiker som grund för vård med stöd av LVU, på basis av att beteendena utgör sexualbrott, behandlas därmed inte i uppsatsen.

1.7 Disposition

I det nästföljande kapitlet ges ämnet kontext genom en historisk tillbakablick av patologiseringen av kvinnor och en beskrivning av vad som avses med sex som självskadebeteende. Kapitel tre behandlar de rättsliga förutsättningarna för tvångsvård enligt LVU. Uppsatsen åtföljs därefter av kapitel fyra som innefattar en redogörelse av gränsdragningen mot LPT. För att besvara uppsatsens andra och tredje frågeställning görs en empirisk studie av förvaltningsrättsdomar, vilken presenteras i uppsatsens femte kapitel. Uppsatsen avslutas därefter med kapitel sex, innehållande en analys utifrån uppsatsens frågeställningar.

⁴³ Se Jonsson och Lundström Mattsson (2012) s. 9-10; Fredlund (2019) s. 15-16.

2. Den sjuka kvinnan

2.1 Patologisering av kvinnor genom historien

Som ett svar på kvinnorörelsen skedde under 1800-talet en ökad patologisering; egenskaper och beteenden som gick utanför normerna sjukförklarades. Genom biologiska termer kunde kvinnans underordnade ställning kodifieras.⁴⁴ Att hantera känslor och ageranden som patologiska, förstärker dessutom individens uppfattningen att dennes problem är orsakade av individen själv.⁴⁵

Med biologiseringen av kvinnan följde även en medikalisering och det utvecklades en särskild kvinno-patologi. Patologin tillämpades teoretiskt genom att sjukdom hos kvinnan ansågs bero på andra orsaker än hos mannen. Vidare tillämpades patologin socialt såtillvida att sjukdom ansågs mer naturligt för kvinnan än för mannen. Bilden av kvinnan som sjuklig, sårbar och klen kunde därigenom förstärkas.⁴⁶ Det finns ytterst lite forskning beträffande könskonstruktioner av sjuklighet idag och frågan huruvida biologin även idag används för att konstruera en traditionell kvinnlighet infinner sig.⁴⁷

2.2 Sex som självskadebeteende

Självskadebeteende innefattar olika former av destruktiva handlingar som en individ gör mot sin kropp. Sex som självskadebeteende har flera likheter med andra självskadebeteenden, men skiljer sig genom att det finns ytterligare en person inblandad som används för att åstadkomma skada.⁴⁸ Det finns ingen vedertagen definition av sex som självskadebeteende.⁴⁹ Stiftelsen Allmänna Barnhuset, framstående i forskningen av sex som självskadebeteende, använder sig av definitionen: ”[a]tt skada sig genom sex innebär att en person har ett mönster av att söka sig till sexuella situationer som innebär egen psykisk eller fysisk skada. Beteendet orsakar signifikant lidande eller försämrad funktion i skolan, arbetet eller på andra viktiga områden.”⁵⁰ Ett vidare begrepp kan innefatta personer som har sex mot sin vilja.⁵¹

⁴⁴ Se Johannisson (1994) s. 21, 25-27.

⁴⁵ Se Andersson (1996) s. 207.

⁴⁶ Se Johannisson (1994) s.39.

⁴⁷ Se Bengs och Hammarström (2004) s. 268.

⁴⁸ Se Jonsson och Lundström (2012) s. 41-42.

⁴⁹ Se Fredlund (2019) s. 57; Jonsson och Lundström (2012) s. 52.

⁵⁰ Se Jonsson och Lundström (2012) s. 52.

⁵¹ Ibid. s. 52.

Sex som självskadebeteende kan bestå av olika handlingar. Det kan handla om återkommande sexuellt risktagande genom att träffa personer fysiskt eller online, med eller utan betalning.⁵² Sex som självskadebeteende är många gånger sammankopplat med psykisk ohälsa.⁵³ Vidare förekommer självskadebeteende hos människor både med och utan psykisk störning.⁵⁴ Kartläggningar av självskadebeteende har visat att det är fler flickor än pojkar som skadar sig själva.⁵⁵ Det bör dock poängteras att det även finns studier som inte visar på några könsskillnader.⁵⁶ Den huvudsakliga inriktningen på flickor riskerar att skapa en artikulering mellan femininitet och självskada, genom att könet på den som skadar sig får betydelse för handlingens innebörd.⁵⁷

⁵² Se Jonsson och Lundström (2012) s. 50.

⁵³ Se Fredlund (2019) s. 57-58; SOU 2016:42 s. 132-133.

⁵⁴ Se Øverland (2010) s. 39.

⁵⁵ Se Jonsson (2010b) s. 55.

⁵⁶ Se Jonsson och Lundström (2012) s. 42; Øverland (2010) s. 44.

⁵⁷ Se Johansson (2010a) s. 87; Jonsson (2010b) s. 55.

3. Tvångsvård av unga

3.1 Förutsättningar för vård enligt LVU

Föräldrar bär genom vårdnadsrätten det grundläggande ansvaret för omsorgen av sitt barn. Vårdnadsrätten är dock inte ovillkorlig. Begränsningen i vårdnadsrätten förkroppsligas av socialtjänstens möjlighet att tillgripa tvångsomhändertaganden.⁵⁸ Socialtjänsten har rollen som samhällets representant och yttersta ansvarig för barns välbefinnande och trygghet.⁵⁹ Tvångsåtgärder ska enbart tillgripas när samtliga möjligheter att stödja och hjälpa barnet i frivilliga former har uttömts.⁶⁰

Utöver avsaknad av samtycke, krävs i enlighet med 1 § LVU att någon av de situationer som anges i 2 eller 3 §§ LVU föreligger, för beredande av vård enligt lagen. Av 2 § LVU framgår att vård ska beredas då den unges hälsa eller utveckling riskerar att påtagligt skadas på grund av förhållanden i hemmet. Vård enligt 3 § LVU omfattar de fall då den unge själv utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk för skada. Missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende utgör enligt 3 § LVU grunder för vård.

Psykiska problem utgör inte i sig en grund för vård enligt 3 § LVU. Ett omhändertagande med stöd av 3 § LVU kan dock bli aktuellt om den unge till följd av en psykisk störning missbrukar, bedriver brottslig verksamhet eller har ett annat socialt nedbrytande beteende. En bedömning får göras i det enskilda fallet om det är lämpligast att bereda den unge vård inom psykiatri eller om den nödvändiga vården kan tillhandahållas genom socialtjänstens egna behandlingsresurser.⁶¹

3.2 Socialt nedbrytande beteende

Med rekvisitet socialt nedbrytande beteenden avses enligt förarbetena sådana beteenden som avviker från samhällets grundläggande normer. I förarbetena exemplifieras beteenden som är socialt nedbrytande, bland annat nämns enstaka allvarliga brott och prostitution.⁶² Högsta förvaltningsdomstolen har därutöver funnit att rekvisitet kan innefatta andra situationer än de

⁵⁸ Se SOU 1986:20 s. 291.

⁵⁹ Se SOSFS 1997:15 s. 11; Mattsson (2002) s. 56.

⁶⁰ Se SOU 1986:20 s. 291.

⁶¹ Se Prop. 1999/2000:44 s. 56; Prop. 1989/90:28 s. 67.

⁶² Se Prop. 1989/90:28 s. 109.

som anges i förarbetena.⁶³ I och med att uppräkningslistan av socialt nedbrytande beteenden i förarbetena inte är uttömmande, har det öppnats upp för en osäkerhet kring hur bestämmelsen förhåller sig till exempelvis självskadebeteenden.⁶⁴ Det bör dock framhållas att rekvisitet, mot bakgrund av att det rör sig om ett tvångsingripande, ska tolkas restriktivt.⁶⁵

Senare års prejudikatbildning har skärpt tillämpningen av rekvisitet socialt nedbrytande beteende. Högsta förvaltningsdomstolens avgöranden från 2010⁶⁶ och 2015⁶⁷ kan tolkas som strikt lagtolkning grundat på legalitetsskäl.⁶⁸ I RÅ 2010 ref. 24 kom gränsdragningen mot LPT att beröras. Fallet rörde en 16-årig flicka med autismspektrumstörning och ADHD. I målet beskrevs flickan som impulsstyrd och självdestruktiv. Högsta förvaltningsdomstolen menar att beteenden som närmast kan betraktas som ett symptom på en psykisk störning inte är att anse som socialt nedbrytande enligt 3 § LVU. För att beteendet ska omfattas av 3 § LVU ska beteendet i princip lika väl kunna iakttagas hos någon utan en psykisk störning.⁶⁹

3.3 Betydelsen av kön vid tillämpningen av 3 § LVU i underrätter

Studier av underrättspraxis visar att den unges kön har betydelse vid tillämpningen av LVU, trots lagens uttryckliga könsneutralitet.⁷⁰ Schlytter menar att fler flickor än pojkar vårdas enligt 3 § LVU utifrån omständigheter som inte nämns i förarbetena.⁷¹ I en annan rättsfallsundersökning belyses att psykisk problematik och sexuella beteenden utgör grunder för beslut om omhändertaganden av främst flickor.⁷²

Schlytter anser därutöver att det finns ett dubbelt normsystem, ett normsystem för pojkar och ett normsystem för flickor. Normerna för flickor beskrivs som mindre tillåtande och deras handlingsutrymme som mindre, vilket förklaras av synen på flickan som fysiskt och sexuellt sårbar.⁷³

⁶³ Se RÅ 2000 ref. 33.

⁶⁴ Se Andersson och Mattsson (2011) s. 31-32.

⁶⁵ Se Westerhäll (1990) s. 257.

⁶⁶ Se RÅ 2010 ref. 24.

⁶⁷ Se HFD 2015 ref. 7; HFD 2015 ref. 42.

⁶⁸ Se Leviner (2022) s. 156-157.

⁶⁹ Se RÅ 2010 ref. 24; jfr. Högsta förvaltningsdomstolens mål 8480-08.

⁷⁰ Se Schlytter (1999) s. 135-137.

⁷¹ Se Schlytter (1999) s. 85, 135; jfr. Smed (2012) s. 179.

⁷² Se Smed (2012) s. 171-172.

⁷³ Se Schlytter (1999) s. 135-137; jfr. Andersson Vogel (2012) s. 178-180.

4. Gränsdragningen mot LPT

4.1 Förhållandet mellan LVU och LPT

Det finns inga lagliga hinder mot att tillämpa LVU och LPT samtidigt.⁷⁴ Avseende vård av barn och unga med någon form av psykisk problematik ska LVU och LPT samverka för att erbjuda den vårdade kompletterande och inte alternativa vårdformer.⁷⁵ Medan LPT är att betrakta som en medicinsk tvångslag är LVU en social tvångslag.⁷⁶

4.2 En eventuell utvidgning av LVU

Det finns en osäkerhet kring vilka problem som omfattas av LVU respektive LPT.⁷⁷ Gränsdragningen mellan skyddslagarna har behandlats i bland annat två statliga betänkanden, dels av Barnpsykiatrikommittén⁷⁸, dels av LVU-utredningen⁷⁹. Barnpsykiatrikommitténs betänkande framhäver att det saknas fungerande regler för vissa ungdomar med psykiska problem i behov av tvångsvård.⁸⁰ Problemet lyfts som särskilt framträdande gällande självdestruktiva tonårsflickor.⁸¹

LVU-utredningen tillkallades av riksdagen för att göra en översyn av gränsen mellan tvångslagarna. Företrädare för både socialtjänsten och barn-och ungdomspsykiatri var i hög grad eniga om att LVU inte bör utvidgas till att omfatta unga med psykiska problem, eftersom det skulle kräva en helt annan organisation respektive kompetens hos socialtjänsten. Problemet ska enligt utredningen istället främst lösas genom förbättrat samarbete mellan socialtjänsten och barn-och ungdomspsykiatri.⁸² Regeringen överensstämde med LVU-utredningens bedömning och LVU utvidgades inte. Barn och unga med psykiska problem ska även fortsättningsvis få sitt vårdbehov tillgodosett inom psykiatri.⁸³

År 2015 presenterades en ny statlig utredning vars uppgift var att göra en översyn av LVU. I utredningen anges att barn och unga med psykisk ohälsa eller störning, exempelvis i form av

⁷⁴ Se SOU 2000:77 s. 174; Prop. 1990/91:58 s. 94.

⁷⁵ Se Leviner och Lundström (2017) s. 232-233, 236.

⁷⁶ Se Engström (2006) s. 168.

⁷⁷ Se Leviner och Lundström (2017) s. 236.

⁷⁸ SOU 1998:31.

⁷⁹ SOU 2000:77.

⁸⁰ Se SOU 1998:31 s. 216.

⁸¹ Ibid. s. 212.

⁸² Se SOU 2000:77 s. 171-173; prop. 2002/03:53 s. 87-90.

⁸³ Se Prop. 2002/03:53 s. 87.

ett självskadebeteende, faller utanför socialtjänstens kompetensområde om det inte därtill finns en social problematik.⁸⁴ Av utredningen framgår även att rekvisitet socialt nedbrytande beteende *kan* omfatta barn och unga med ett självskadebeteende. Vidare betonas att barn och unga med ett allvarligt självskadebeteende är i behov av medicinsk kompetens och att ansvaret för dem i första hand åvilar hälso- och sjukvården.⁸⁵

⁸⁴ Se SOU 2015:71 s. 163.

⁸⁵ Ibid. s. 341-343.

5. Empirisk undersökning

5.1 Sammanfattning av målen

Undersökningen omfattar nio LVU-domar där den unge, enligt förvaltningsrätten och/eller den ansökande nämnden, har ett sexuellt självskadebeteende. Det finns ingen vedertagen definition av sex som självskadebeteende.⁸⁶ Förvaltningsrätterna anger inte heller hur de definierar beteendet. Vidare är förvaltningsrätterna genomgående kortfattade i sina beskrivningar av vad det sexuella självskadebeteendet konkret består av och på vilket vis beteendet är självdestruktivt.⁸⁷

I tolv av de tretton målen bedömer förvaltningsrätterna att förutsättningarna för vård är uppfyllda. I målet där förvaltningsrätten avslår ansökan om vård görs det med motiveringen att det socialt nedbrytande beteendet utgör ett symptom på den unges psykiska störning.⁸⁸ Även i flera av de mål där den unge bereddes vård diskuterar förvaltningsrätterna om beteendet är att betrakta som ett uttryck för den unges diagnoser eller psykiska problembild. I dessa mål bedömer förvaltningsrätterna att beteende inte *enbart* är ett symptom på den problematiken.⁸⁹

Resonemang avseende huruvida beteendet utgör psykiska problem och i sådana fall faller utanför LVU, är genomgående kortfattade och det är svårt att få en uppfattning av hur förvaltningsrätterna når sina slutsatser.⁹⁰ Hänvisningar till RÅ 2010 ref. 24 är återkommande. I dessa fall gör förvaltningsrätterna en bedömning av huruvida beteendet utgör ett symptom på den unges psykiska problematik och om beteendet lika väl hade kunnat iaktas hos någon utan en sådan problematik. Vilka faktorer som spelar en avgörande roll för denna bedömning lämnas däremot osagt.⁹¹

I majoriteten av fallen, avseende såväl flickor som pojkar, har den unge en mångfacetterad problembild där det sexuella beteendet enbart utgör en del av det beteende som bedöms som

⁸⁶ Se närmare under avsnitt 2.2.

⁸⁷ Se bl.a. Göteborg förvaltningsrätt mål 6700-16; Karlstad förvaltningsrätt mål 653-22; Jönköping förvaltningsrätt 646-19.

⁸⁸ Se Jönköping förvaltningsrätt mål 4623-17.

⁸⁹ Se bl.a. Karlstad förvaltningsrätt mål 653-22; Göteborg förvaltningsrätt mål 16365-20; Göteborg förvaltningsrätt mål 7928-20.

⁹⁰ Se bl.a. Uppsala förvaltningsrätt mål 7989-19; Umeå förvaltningsrätt mål 2083-17; Göteborg förvaltningsrätt mål 7928-20.

⁹¹ Se bl.a. Göteborg förvaltningsrätt mål 7928-20; Karlstad förvaltningsrätt mål 653-22.

socialt nedbrytande.⁹² I mål 646-19 uttrycker dock förvaltningsrätten att det faktum att den unge säljer sex, delvis som ett led i ett självskadebeteende, räcker för att utgöra ett socialt nedbrytande beteende enligt 3 § LVU.⁹³ Till skillnad från den bedömningen anser förvaltningsrätten i mål 1900-16 att den unges självskadebeteende inte omfattas av LVU med hänvisning till lagstiftarens uttryckliga ställningstaganden om att inte utvidga LVU till att inbegripa psykiska problem.⁹⁴

Dessa motsägelsefulla uttalandena är intressanta i förhållande till mål 2083-17, vari förvaltningsrätten menar att *vissa* former av självskadebeteenden är att betrakta som socialt nedbrytande. Avgörande för bedömningen av om självskadebeteendet är socialt, är enligt förvaltningsrätten om beteendet även kan iaktas hos någon utan ett dåligt mående.⁹⁵

5.2 Diskurser inom förvaltningsrättsdomar

5.2.1 Psykisk problematik som förklaring

I domarna där sex som självskadebeteende uttryckligen nämns anses i flera fall rättssubjektets sexuella beteendet ha en koppling till dennes psykiska problematik. Det kan exemplifieras genom följande uttalanden: ”[d]et har inte framkommit att den unges diagnoser med neuropsykiatrisk problematik kan utgöra förklaringen till beteendet men dessa har sannolikt bidragit till att förvärra situationen”⁹⁶ och ”[...] förvaltningsrätten utesluter inte att [den unges] beteende till viss del skulle kunna vara ett uttryck för hennes grundproblematik”.⁹⁷ Den psykiska problematiken behandlas som ett potentiellt hinder mot att tillämpa LVU vid mål avseende unga som har diagnoser,⁹⁸ och fall då den unge inte har diagnostiserats.⁹⁹ Det bör härvid noteras att förvaltningsrätterna i de flesta målen bedömer de ungas beteende som en helhet och inte gör en isolerad bedömning av det sexuella beteendet.¹⁰⁰

⁹² Se bl.a. Jönköping förvaltningsrätt mål 4623-17; Stockholm förvaltningsrätt mål 19010-20; Uppsala förvaltningsrätt mål 7989-19.

⁹³ Se Jönköping förvaltningsrätt mål 646-19.

⁹⁴ Se Linköping förvaltningsrätt mål 1900-16.

⁹⁵ Se Umeå förvaltningsrätt mål 2083-17

⁹⁶ Se Göteborg förvaltningsrätt mål 16365-20.

⁹⁷ Se Karlstad förvaltningsrätt mål 653-22.

⁹⁸ Se bl.a. Jönköping förvaltningsrätt mål 4623-17; Göteborg förvaltningsrätt mål 6700-16; Göteborg förvaltningsrätt mål 7928-20.

⁹⁹ Se Umeå förvaltningsrätt mål 2083-17; Linköping förvaltningsrätt mål 1900-16.

¹⁰⁰ Se dock mål Umeå förvaltningsrätt mål 2083-17, vari förvaltningsrätten menar att enbart vissa former av självskadebeteende är att betrakta som socialt nedbrytande.

I fem av sex mål avseende flickor som bedöms ha ett sexuellt självskadebeteende diskuterar domstolen huruvida beteendet är att betrakta som ett symptom eller som en följd av den unges psykiska problematik. Även om förvaltningsrätterna i dessa mål inte bedömer att så är fallet, behandlas psykisk problematik som ett potentiellt hinder mot omhändertagande enligt LVU.¹⁰¹ Inte i något av målen avseende omhändertagande av pojkar, som bedöms lida av ett sexuellt självskadebeteende, görs motsvarande bedömning. Detta trots att utredningarna i målen, liksom fallen med flickorna, visar på en omfattande psykisk problembild.¹⁰² I de fall där det sexuella beteendet benämns som ett sexuellt självskadebeteende finns det en större tendens att förstå beteendet som ett uttryck för psykisk problematik för flickor än för pojkar.

5.2.2 Sex som farligt

Sex, framförallt säljande av sex, framställs som farligt. Det kan formuleras på detta vis: ”[h]on utför suicidhandlingar och agerar destruktivt och på impuls. Hon har t.ex. sålt lättklädda bilder av sig själv på internet, utan att förstå att det inte är bra, samt tatueringar och betalat med sex istället för med pengar.”¹⁰³ I resonemang som dessa beskriver inte förvaltningsrätten närmare hur eller varför det sexuella beteendet anses skadligt, utan oron finns redan i att situationer som innefattar sex, förekommer.

I ett par mål anses de ungas sexuella vanor, i form av att ha sex med flera olika män och utföra sexuella tjänster mot betalning, särskilt oroande med hänsyn till att de unga tidigare har utnyttjats sexuellt.¹⁰⁴ Oron i dessa fall är inte direkt kopplad till de ungas nuvarande sexuella beteende, utan grundas på tidigare händelser. De nyligen inträffade situationerna innefattande sex framställs som farliga för att tidigare situationer har varit det.

Oförmågan att sätta gränser betraktas återkommande i förvaltningsrätternas framställningar som en riskfaktor vid situationer innefattande sex. Detta visas genom uttalanden såsom: ”[...] [den unge] har organiserat och sålt både sexuella tjänster [...]. [Den unge] har även uppgett att hon har haft svårt att säga nej då hon blivit utsatt för olika påtryckningar av dessa män.”¹⁰⁵

¹⁰¹ Se bl.a. Karlstad förvaltningsrätt mål 653-22; Göteborg förvaltningsrätt mål 7928-20; Umeå förvaltningsrätt mål 2083-17.

¹⁰² Se Jönköping förvaltningsrätt mål 646-19; Jönköping förvaltningsrätt mål 5867-16; Jönköping förvaltningsrätt mål 2444-17.

¹⁰³ Se Jönköping förvaltningsrätt mål 4623-17.

¹⁰⁴ Se Jönköping förvaltningsrätt mål 5867-16; Stockholm förvaltningsrätt mål 25712-21.

¹⁰⁵ Se Göteborg förvaltningsrätt mål 16365-20; se även Jönköping förvaltningsrätt mål 5867-16.

Uppfattningen att sex är farligt och att bristande förmåga att sätta gränser medför särskild fara, är återkommande i förvaltningsrättsdomar avseende såväl flickor som pojkar.

5.2.3 Rättssubjektet som agent

Rättssubjektet förstås i domarna som agent i bemärkelsen agerande person. Med det avses att rättssubjektet framställs som delaktig i skapandet av situationer, vilka beskrivs som riskfyllda och farliga. Föreställningen om rättssubjektet som agent kan härledas tillbaka till lagtexten, 3 § LVU lyder: ”[v]ård skall också beslutas om den unge *utsätter* sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas [...]”¹⁰⁶ I liknande termer beskriver förvaltningsrätterna att de unga *utsätter sig* för eller *försätter sig* i oroväckande situationer.

Rättssubjektet som agent kan utläsas ur skrivningar såsom: ”[...] *hon försätter sig* i mycket destruktiva och farliga situationer”¹⁰⁷ och ”[f]örvaltningsrätten delar nämndens bedömning avseende att han genom sitt sexuella beteende *utsätter sig* för riskfyllda situationer [...]”¹⁰⁸ Det förekommer även att erbjudandet eller säljandet av sex är den del av subjektets agerande som förstås föranleda fara. På det viset framstår inte enbart sexualhandlingen som sådan som destruktiv, utan även konstituerandet av de situationer som ger utrymme för sådana handlingar.¹⁰⁹

Det sexuella beteendet betraktas i förvaltningsrättsdomarna som roten till uppkomsten av risker. Rättssubjektet som agent kan förklaras som motsatsen till det passiva subjektet som snarare *hamnar* i en viss situation eller *utsätts* för något av någon annan.¹¹⁰ Innebörden av att rättssubjektet i majoriteten av fallen framställs som en agerande person, är att de farliga situationerna går tillbaka till subjektets eget handlande. Rättssubjektet framställs som agent oavsett kön.¹¹¹

¹⁰⁶ Min kursivering.

¹⁰⁷ Se Göteborg förvaltningsrätt mål 16365-20, min kursivering.

¹⁰⁸ Se Jönköping förvaltningsrätt mål 5867-16, min kursivering; se även Stockholm förvaltningsrätt mål 19010-20.

¹⁰⁹ Se bl.a. Göteborg förvaltningsrätt mål 16365-20; Jönköping förvaltningsrätt mål 5867-16.

¹¹⁰ Se Umeå förvaltningsrätt mål 2083-17.

¹¹¹ Se dock Umeå förvaltningsrätt mål 2083-17.

6. Analys

6.1 Gällande rätt

Av förarbetena till LVU framgår det att rekvisitet socialt nedbrytande beteende omfattar sådana beteenden som avviker från samhällets grundläggande normer. Rekvisitet *kan* enligt SOU 2015:71 omfatta unga med ett självskadebeteende. I samma utredning beskrivs självskadebeteende som ett exempel på psykisk ohälsa eller störning.¹¹² Utredningens beskrivning av självskadebeteende, i kombination med utgångspunkten att psykiska problem faller utanför LVU:s tillämpningsområde, framstår dock som motsägelsefullt i förhållande till uttalandet att självskadebeteende kan utgöra ett socialt nedbrytande beteende.

Utredningen lämnar ingen antydning om att ett sexuellt självskadebeteende ska bedömas annorlunda än andra former av självskadebeteenden, vilket föranleder slutsatsen att ett sexuellt självskadebeteende *kan* utgöra ett socialt nedbrytande beteende enligt 3 § LVU. Däremot lämnas ingen upplysning om under vilka omständigheter som ett självskadebeteende är socialt nedbrytande.

I RÅ 2010 ref. 24 klargjorde Regeringsrätten att beteenden som närmast kan betraktas som ett *symptom* på en psykisk störning inte är socialt nedbrytande enligt 3 § LVU. Uttalandet kan jämföras med förarbetena till LVU, vari det framgår att omhändertagande med stöd av 3 § LVU är möjligt om den unge till *följd* av en psykisk störning har ett socialt nedbrytande beteende. Är beteendet att betrakta som en följd, men inte ett symptom av en psykisk störning, kan vård med stöd av 3 § LVU beredas. För att avgöra om den unge kan beredas vård ska en bedömning av huruvida beteendet är frikopplat från störningen göras. Mot bakgrund av hur avgörande självskadebeteendets samband med eventuell psykisk problematik är för vårdmöjligheten enligt LVU, är fortsatt medicinsk forskning om förhållandet mellan sex som självskadebeteende och psykisk ohälsa respektive störning betydelsefull även inom den juridiska disciplinen.

Frågan om möjligheten att bereda unga med ett sexuellt självskadebeteende vård, är särskilt komplicerad i förhållande till unga som säljer sex i ett självskadande syfte. Om hänsyn enbart tas till beteendet i sig, det vill säga prostitutionen och inte dess självskadande karaktär, står

¹¹² Utredningens beskrivning av självskadebeteende är inte återkommande. Det kan därför ifrågasättas hur tongivande uttalandet kan anses vara.

det genom LVU:s förarbeten klart att vård med stöd av LVU är möjlig. För de fall då beteendet sammanförs med den unges psykiska hälsa eller störning är gråzonen närmare. Hur prostitutionen förhåller sig till den unges eventuella psykiska problematik får avgöras i det enskilda fallet.

För de fall då det sexuella självskadebeteendet anses utgöra en följd av men inte ett symptom på en psykisk störning, ska en bedömning av var det är mest lämpligt att den unge bereds vård göras. Om den nödvändiga vården inte kan tillhandahållas genom socialtjänstens egna behandlingsresurser ska den unge istället beredas vård inom psykiatrin. Härvid, kan framhållas att det i senare förarbetsuttalande har betonats att unga med ett allvarligt självskadebeteende är i behov av medicinsk kompetens och att det största ansvaret för dem åvilar hälso-och sjukvården. Mot bakgrund av kravet som följer av 3 § LPT på att den unge ska lida av en allvarlig psykisk störning för att psykiatrisk tvångsvård ska kunna beredas, finns det en överhängande risk för att unga faller mellan stolarna om den nödvändiga vården inte kan tillhandahållas av socialtjänsten.

Sammanfattningsvis, frågeställningen om när sex som självskadebeteende utgör ett socialt nedbrytande beteende kan varken besvaras med ett alltid eller ett aldrig. Sex som självskadebeteende *kan* utgöra ett socialt nedbrytande beteende enligt 3 § LVU. Vilka faktorer som är avgörande för när ett sexuellt självskadebeteende utgör en grund för omhändertagande lämnas däremot osagt av lagstiftaren. Ovissheten kring under vilka omständigheter sex som självskadebeteende utgör en grund för omhändertagande enligt LVU leder till att rättssäkerheten, i LVU-mål avseende unga som använder sex för att skada sig själva, kan ifrågasättas.

6.2 Den rätt som tillämpas i förhållande till gällande rätt

Av SOU 2015:71 framgår att självskadebeteende *kan* vara socialt nedbrytande i den mening som avses i 3 § LVU. Sex som självskadebeteende har i majoriteten av förvaltningsrättsdomarna behandlats som en relevant grund för vård enligt LVU. Det kan framstå som en kontrast till senare års skärpta prejudikatbildning. Tendensen att bedöma beteenden, som inte uppräknas som socialt nedbrytande i LVU:s förarbeten, som en grund för omhändertagande kan tolkas som ett försök att täppa till glappet mellan LVU och LPT. Omhändertagandena kan framstå som ofrånkomliga med hänsyn till de risker som är förenade

med att avslå nämndens ansökan. Samtidigt kan domarna kritiseras för att vara oförutsebara. Oförutsebarheten är särskilt påtaglig i förhållande till att det i stor utsträckning är outtalat, utifrån såväl gällande rätt i sedvanlig mening som i faktisk mening, vilka faktorer som beaktas vid bedömningen av huruvida ett sexuellt självskadebeteende är socialt nedbrytande.

Förvaltningsrätternas tillämpning av LVU tyder på att sexuella självskadebeteende vanligen uppfattas som något som *kan* grundas i psykisk ohälsa eller störning. Det finns dock mål där det helt saknas diskussion kring huruvida självskadebeteendet beror på konstaterad psykisk problematik. Likaså finns det ett mål där förvaltningsrätten gör ett summariskt uttalande om att självskadebeteenden utgör psykiska problem och därför faller utanför LVU. Mot bakgrund av att självskadebeteende utifrån den medicinska forskningen varken aldrig eller alltid kan sammankopplas med psykisk ohälsa eller störning, är det problematiskt att förvaltningsrätterna gör *generella* uttalanden om huruvida självskadebeteende faller inom eller utom LVU. Utifrån redogörelsen under avsnitt 6.1 är det inte heller förenligt med gällande rätt. Vidare visas en tendens att skilja på olika typer av självskadebeteenden i förvaltningsrättsdomarna, där vissa former av självskadebeteenden betraktas ha sin grund i psykiska problem och andra i sociala problem. Gällande rätt ger inte stöd för tolkningen att olika typer av självskadebeteenden ska bedömas på olika vis.

Anledningen som framkommer i de statliga utredningarna till att psykiska problem faller utanför LVU:s tillämpningsområde, är att socialtjänsten saknar kompetens respektive organisation för att tillhandahålla dessa ungdomar adekvat vård. Kompetensen att behandla unga med psykiska problem finns istället hos psykiatrin. En risk som följer av förvaltningsrättens extensiva tolkning av LVU är således att barn och unga med ett sexuellt självskadebeteende inte tillhandahålls kompetent vård. Härvid kan det tilläggas att LVU och LPT förvisso inte är avsedda att utgöra alternativa, utan kompletterande, vårdformer. Samarbetet mellan socialtjänsten och barn- och ungdomspsykiatrin har dock varit föremål för omfattande kritik och det kan ifrågasättas om LVU och LPT som kompletterande vårdformer snarare är en ambition än en verklighet.

Avsaknaden av prejudikat, alternativt tydliga ställningstaganden av lagstiftaren, uttrycks i förvaltningsrättsdomarna genom en splittrad syn på när sex som självskadebeteende utgör ett socialt nedbrytande beteende enligt 3 § LVU. Bristen på ledning, utifrån gällande rätt i såväl sedvanlig mening som i faktisk bemärkelse, riskerar att leda till att lika fall behandlas olika.

6.3 Diskurser ur ett köns- och genusperspektiv

LVU är till sin utformning könsneutral. Tidigare studier av underrättspraxis har dock visat att den unges kön har betydelse vid tillämpningen av 3 § LVU. Språket fyller en viktig funktion för förståelsen av rätten, men även som bärare av könade föreställningar. Nedan analyseras olika diskurser som påverkar bedömningen av ungas vårdmöjligheter ur ett köns- och genusperspektiv.

En utgångspunkt inom diskursanalyser är att subjektet produceras respektive reproduceras genom diskurser. Diskursanalysen har visat på att psykisk problematik används för att förklara det sexuella självskadebeteendet hos flickor. Att förstå flickan som sjuk förstärker konstruktionen av flickan som sårbar, svag och i behov av hjälp. Synen på kvinnan som sjuk är väl rotad i vår historia och kultur. Artikuleringen mellan femininitet och patologi riskerar att leda till att pojkars självskadebeteenden tillskrivs en annan förklaring för att självskadande pojkar inte ska betraktas som kvinnliga. Konstruktionen av det självskadande subjektet såsom psykiskt sårbar och i behov av hjälp tjänar som en diskurs för att legitimera omhändertagande.

Tendensen att tolka den unges beteende som ett uttryck för en psykisk problematik aktualiserar gränsdragningen mot LPT. Att det främst är flickor som riskerar att falla utanför tillämpningsområdet för LVU kan förstås utifrån den logik som Hirdman benämner mannen som norm. Genom att betrakta 3 § LVU som konstruerad efter föreställningar om mannen, blir det en naturlig följd att beteenden som förknippas med kvinnlighet faller utanför rättsregeln. Utvidgningen av begreppet socialt nedbrytande beteende genom RÅ 2000 ref. 33 resulterade i att uttryckssätt som förknippas med manlighet, aggressivitet och svårigheter att behärska sig, kan föranleda vård enligt LVU. En motsvarande utvidgning av begreppet har inte gjorts i ansats för att inbegripa uttryckssätt som uppfattas som kvinnliga i rättsregeln. Genom att den formellt könsneutrala lagstiftningen utgår från den manliga normen motverkas reell likhet mellan könen.

Sexuella beteenden framställs i förvaltningsrättsdomarna som något som föranleder riskfyllda situationer. Genom att sex förstås som något farligt, skapas ett skyddsbehov redan på basis av ett sexuellt beteende. Vidare uppfattas bristande förmåga att sätta gränser som en riskfaktor vid uppkomsten av skadliga situationer. Ansvar att kunna sätta tydliga gränser läggs på den

unge, istället för att betona omgivningens ansvar för att uppfatta respektive respektera den unges gränssättning.¹¹³ I och med att den unge betraktas som inkapabel att sätta gränser mot något farligt legitimeras samhällets ingripanden; om den unge inte själv kan sätta gränser ska samhället göra det å dennes vägnar.

Samtidigt som subjektet uppfattas som sexuellt och fysiskt sårbart, förstås subjektet som en agerande person. Den unge *utsätter sig* för situationer där denne sedan riskerar att bli *utsatt*. Rättssubjektet betraktas således både som en aktivt agerande person och som ett passivt offer för andras ageranden. Genom att subjektets anses konstituera farliga situationer läggs visst ansvar för vad som sedan sker, medvetet eller omedvetet, på subjektet. Föreställningen om subjektet som agent riskerar därigenom att förstärka den unges skuldbeläggande av sig själv. Risken att unga med ett sexuellt självskadebeteende får bära skuld för sexuella övergrepp sker delvis redan genom begreppsbildningen. Genom att definiera sexuella beteenden som självskadande - som något som den unge gör mot sig själv - flyttas fokus från de som utnyttjar de unga till de unga själva. Detta medför en risk för att de sexuella övergrepp som de unga utsätts för förminskas.¹¹⁴

Avslutningsvis visar diskursanalysen på att bestämda sätt att uppfatta och förstå världen även smyger sig in i rätten. Genom att rättssubjekten förstås på olika vis utifrån kön och genus riskerar unga att behandlas olika vid tillämpningen av 3 § LVU. En ambition om att helt kunna bortse från kategoriseringar och föreställningar om människor är närmast oåtkomlig, men synliggörande av diskurser utgör ett steg i riktningen mot mer jämlika maktförhållanden.

¹¹³ Jfr. diskursen om rättssubjektet som agent.

¹¹⁴ Med detta menar jag inte att sex som självskadebeteende inte är en definition som behövs. Beskrivningen av sex som ett självskadebeteende fyller en viktig funktion vid förståelsen och behandlingen av den grupp som använder sex för att skada sig själva.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Propositioner

Prop. 1989/90:28 Om vård i vissa fall av barn och ungdomar.

Prop. 1990/91:58 Om psykiatrisk tvångsvård m.m.

Prop 1999/2000:44 Psykiatrisk tvångsvård och rättspsykiatrisk vård.

Prop. 2002/03:53 Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.

Prop. 2004/05:45 En ny sexualbrottslagstiftning.

Statens offentliga utredningar

SOU 1986:20 Barns behov och föräldrars rätt. Socialtjänstens arbete med utsatta familjer.

SOU 1998:31 Det gäller livet - Stöd och vård till barn och ungdomar med psykiska problem.

SOU 2000:77 Omhändertaganden. Samhällets ansvar för utsatta barn och unga.

SOU 2015:71 Barns och ungas rätt vid tvångsvård. Förslag till ny LVU.

SOU 2016:42 Ett starkt straffrättsligt skydd mot köp av sexuell tjänst och utnyttjande av barn genom köp av sexuell handling, m.m.

Socialstyrelsen

SOSFS 1997:15 Tillämpningen av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

Litteratur

Andersson, Ulrika och Mattsson, Titti: *Ungdomar i gäng: social- och straffrättsliga reaktioner*. Malmö 2011.

Andersson, Ulrika: *Hans (ord) eller hennes? En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp*. Lund 2004.

Andersson, Christina: 'Om struliga flickor - beteenden och bemötanden' i: Armelius, Bengt-Åke (red.), *Vård av ungdomar med sociala problem - en forskningsöversikt*. Stockholm 1996.

Andersson Vogel, Maria, *Särskilda ungdomshem och vårdkedjor. Om ungdomar, kön, klass och etnicitet*. Stockholm 2012.

Bengs, Carita och Hammarström, Anne: 'Könskonstruktioner av sjuklighet - exemplet depression' i: Hoveliuss, Birgitta och Johansson, Eva E (red.), *Kropp och genus i medicinen*. Lund 2004.

Christiansson, Monica: 'Sexuellt överförbara infektioner och sexuellt risktagande bland unga' i: Hoveliuss, Birgitta och Johansson, Eva E (red.), *Kropp och genus i medicinen*. Lund 2004.

Engström, Ingemar (red.): *Tvingad till hjälp – om tvång, etik och tillit i barn- och ungdomspsykiatrisk vård*. Lund 2006.

Fredlund, Cecilia: *Adolescents Selling Sex and Sex as Self-Injury*. Linköping, 2019.

Gothlin, Eva: *Kön eller genus?*. Göteborg 1999.

Gunnarsson, Åsa m.fl: *Genusrättsvetenskap*. 2:a uppl. Lund 2018.

Hirdman, Yvonne: *Genussystemet: teoretiska funderingar kring kvinnors sociala underordning*. Lund 1988.

Hirdman, Yvonne: *Genus - om det stabilas föränderliga former*. Malmö 2003.

Johannisson, Karin: *Den mörka kontinenten: Kvinnan, medicinen och fin-de- siècle*. Stockholm 1994.

Johansson, Anna: 'Självskadetjejer - skärande och betydelsen av kön', i: Frih, Anna-Karin, och Söderberg (red.), *En bok om flickor och flickforskning*. Lund 2010a.

Johansson, Anna: *Självskada: en etnologisk studie av mening och identitet i berättelser om skärande*. Umeå 2010b.

Jonsson, Linda och Lundström Mattsson, Åsa: *Unga som skadar sig genom sex*. Stockholm 2012.

Kleineman, Jan: 'Rättsdogmatisk metod' i: Nääv, Maria och Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*. 2 uppl. Lund 2018.

Leviner, Pernilla: 'Socialtjänsten ansvar för barn och unga', i: Fridström Montoya, Therése (red.), *Juridik för socialt arbete*. 4 uppl. Malmö 2022.

Leviner, Pernilla och Lundström, Tommy (red.): *Tvångsvård av barn och unga: rättigheter, utmaningar och gränzoner*. 4 uppl. Stockholm 2017.

Mattsson, Tina: *I viljan att göra det normala. En kritisk studie av genusperspektivet i missbruksvården*. 2 uppl. Malmö 2010.

Mattsson, Titti: *Barnet och rättsprocessen. Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i samband med beslut om tvångsvård*. Lund 2002.

Niemi, Johanna, Honkatukia, Päivi och Ruuskanen, Minna: 'Juridikens texter som diskurser', i: Martinson, Claes, Moberg, Andreas och Svensson, Eva-Maria (red.), *57°53'10.25"/11° Marstrandseminariet 10 år 1998-2007*. Göteborg 2008.

Øverland, Svein: *Självskadande beteende*. Lund 2010.

Sandgren, Claes: *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare. Ämne, material, metod, argumentation och språk*. 5 uppl. Stockholm 2021.

Sandgren, Claes: 'Om empiri och rättsvetenskap. Del 1', i: *Juridisk Tidskrift* 1995/96.

Schlytter, Astrid: *Kön och juridik i socialt arbete. Tillämpningen av 3 § LVU på länsrättsnivå*. Lund 1999.

Smed, Lina: 'Tvångsvård av unga – en rättssäkerhetsanalys', i: Vahlne Westerhäll, Lotta (red.), *Tvångsvård och psykisk ohälsa*. Göteborg 2012.

Svedin, Carl Göran, Landberg, Åsa och Jonsson, Linda: *Unga, sex och internet efter #metoo - om ungdomars sexualitet och utsatthet för sexuella övergrepp och sexuell exploatering i Sverige 2020/2021*. Stockholm 2021.

Svensson, Peter, *Diskursanalys*. Lund 2019.

Svensson, Eva-Maria: 'Genusrättsvetenskap och juridiska metoder' i: Nääv, Maria och Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*. 2 uppl. Lund, 2018.

Svensson, Eva-Maria: *Genus och rätt. En problematisering av föreställningar om rätten*. Uppsala 1997.

Warnling-Nerep, Wiweka: *Vad är rätt?*. 2 uppl. Stockholm 2015.

Westerhäll, Lotta, *Den svenska socialrätten*. Stockholm 1990.

Winther Jørgensen, Marianne och Phillips, Louise: *Diskursanalys som teori och metod*. Lund 2000.

Rättsfallsförteckning

Regeringsrätten/Högsta förvaltningsdomstolen

RÅ 2000 ref. 33.

RÅ 2010 ref. 24.

Högsta förvaltningsdomstolens mål 8480-08, dom 2010-03-03.

HFD 2015 ref. 7

HFD 2015 ref. 42.

Förvaltningsrätterna

Förvaltningsrätten i Göteborg mål 7928-20, dom 2020-07-17.

Förvaltningsrätten i Göteborg mål 16365-20, dom 2021-02-05.

Förvaltningsrätten i Göteborg mål 6700-16, dom 2016-07-28.

Förvaltningsrätten i Jönköping mål 646-19, dom 2019-03-22.

Förvaltningsrätten i Jönköping mål 5867-16, dom 2017-01-18.

Förvaltningsrätten i Jönköping mål 2444-17, dom 2017-08-16.

Förvaltningsrätten i Jönköping mål 4623-17, dom 2017-12-14.

Förvaltningsrätten i Karlstad mål 653-22, dom 2022-02-17.

Förvaltningsrätten i Linköping mål 1900- 16, dom 2016-04-26.

Förvaltningsrätten i Stockholm mål 25712-21, dom 2021-10-29.

Förvaltningsrätten i Stockholm mål 19010-20, dom 2020-10-05.

Förvaltningsrätten i Umeå mål 2083-17, dom 2017-10-26.

Förvaltningsrätten i Uppsala mål 7989-19, dom 2020-02-13.

